

LIEFDEVOL OPGEDRAGEN

GESCHREVEN BOEKOPDRACHTEN
VAN WILLEM ELSSCHOT

VERZAMELD, GEDUID EN INGELEID DOOR MARTINE CUYT

Liefdevol opgedragen

Wat vindt u van dit boek?
Vertel het ons @vrijdagboeken met #vrijdagboeken

© 2020 – Martine Cuyt, Willem Elsschot Genootschap &
Uitgeverij Vrijdag
Jodenstraat 16, 2000 Antwerpen
www.uitgeverijvrijdag.be

Omslagontwerp: Jan Vanriet
Vormgeving binnenwerk: Jan Depover - EPO
Druk: EPO

NUR: 650
ISBN: 978 94 6001 911 1

Niets van deze uitgave mag door middel van elektronische of andere middelen, met inbegrip van automatische informatiesystemen, worden gereproduceerd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

LIEFDEVOL OPGEDRAGEN

GESCHREVEN BOEKOPDRACHTEN
VAN WILLEM ELSSCHOT

VERZAMELD, GEDUID EN INGELEID DOOR MARTINE CUYT

‘Every written letter making its mark, digital or ink on paper, is a form of track, an animal spoor.’

Ali Smith in *Winter* (2017)

INHOUD

Dans un élan de sympathie 7

Opdrachten met duiding 18

Opdrachten zonder duiding 447

Met datum 447

Zonder datum 459

Noten 460

Bronnen 463

Bibliotheken, archieven en musea 463

Gesprekken 463

Catalogi 463

Over opdrachten 464

Literatuurlijst 465

Fotoverantwoording 488

Dankwoord 489

Namenregister 490

Opgedragen aan mijn vader
Edgar Cuyt (1930-2018)

In Memoriam Willem Dolphyn (1935-2016)
Laurens Elzinga (1934-2018)
Jan Dequeecker (1945-2019)

Dans un élan de sympathie

‘Opdrachtexemplaren van Willem Elsschot zijn niet zeldzaam’, zei een antiquaar me ooit. Hij bedoelde: Elsschot was er niet zuinig mee. Dit boek verzamelt 400 geschreven boekopdrachten.

Door dochter Ida De Ridder was al bekend dat haar vader zeer vrijgevig was met boeken. Hieronder wordt duidelijk dat het er ook toe deed wat hij erin schreef. Hij was niet te beroerd om aan de slag te gaan als iemand hem een boek of zelfs een stapel voorlegde. Net als in zijn romans toont hij zich in zijn opdrachten vaak een man van weinig woorden. Elk woord telt. Maar laten we beginnen bij waar het begon.

‘Het leven is wellicht *een farce*’ is geen zin uit een opdracht van Willem Elsschot, maar van E. du Perron. Het is ook de titel van een boek uit 2005 met geschreven boekopdrachten door Du Perron, samengesteld door diens biograaf Kees Snoek dat dit boek op de rails zette.

Uiteraard verdiende Willem Elsschot ook een bundeling. Dus ging ik aan het werk en ‘scande’ ik om te beginnen mijn Elsschotarchief en mijn interviewboek *Man van woorden*. De grote vangsten haalde ik op bij de bekende Elsschotverzamelaars. Uiteraard schreef ik de erfgenamen van Alfons De Ridder aan en speurde ik in Elsschots *Brieven* naar dankzeggingen voor en andere tekens van presentexemplaren.

Ik bezocht het Letterenhuis en de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience in Antwerpen en breidde de perimeter uit met het Literatuurmuseum in Den Haag. Na een ruimhartige ontvangst bij antiquaar Wilma Schuhmacher in Amsterdam volgden andere Belgische en Nederlandse antiquariaten, universiteits- en andere bibliotheken en archieven. Er verscheen een oproepje in *Achter de Schermen*, het ledenblad van het Willem Elsschot Genootschap, en in een nieuwsbrief van de Antwerpse bibliofielen. Ik nam stapels catalogi van veilinghuizen door en volgde online aanbiedingen.

Zo had ik vijf jaar later haast 400 opdrachtexemplaren in handen. Nu ja, ik heb ze even in handen mogen houden. In bijna alle gevallen heb ik de opdrachten ‘in autopsie’, met eigen ogen, kunnen zien. Slechts één bezitter was niet te overtuigen om de opdrachten – aan de met Elsschot bevriende docent-dichter en priester Albert Westerlinck/José Aerts – te tonen.

In deze uitgave worden 350 geschreven boekopdrachten aan 130 ontvangers beschreven. De overige 50, waarbij voldoende gegevens over de ontvanger ontbraken, volgen in een lijst achteraan.

De opdrachten met duiding zijn chronologisch gerangschikt en binnen de chronologie per ontvanger gebundeld. Waar haalbaar zijn druk en editie

toegevoegd. Het verhaal begint bij de oudste opdracht. Een handvol keren drong een ‘familiale’ bundeling zich op: bij opdrachten aan Adèle De Ridder en haar twee mannen, om een voorbeeld te noemen. En bij Menno ter Braak en diens broer Wim.

Waarom ‘geschreven boekopdrachten’? Omdat er ook gedrukte bestaan (die overigens ook aan bod komen). En waarom ‘boek’opdrachten? Om bij de essentie te blijven, al bevestigen een paar uitzonderingen de regel: op of in een tijdschrift, als los vel in een boek, als brief.

Er komen ook rariteiten voorbij: een opdracht in een boek van een andere auteur en een in een non-fictiewerk van Alfons De Ridder. (Die heb ik in de telling mee opgenomen). In hetzelfde kabinet past een exemplaar van Elsschots *Verzameld werk* met daarin twee opdrachten in hetzelfde jaar op verschillende pagina’s aan twee verschillende mensen geadresseerd.

Koninginnenstuk

Het koninginnenstuk in deze collectie is zonder twijfel Elsschots debuut *Villa des Roses*, met gedrukte én handgeschreven opdracht aan De Ridder eerste ‘redacteur’ Anna van der Tak. Hij stuurde haar het enige luxe exemplaar dat hij ontving, een cadeau van een trouwe vriend aan een trouwe vriendin, ‘in de hoop dat ze er nu en dan in lezen zal’. Het gaat wellicht tevens om de oudste teruggevonden opdracht, al is ze niet geda-teerd.

Van vijf van de acht in romans en in een dichtbundel gedrukte opdrachten vond ik de hoogste combinatie terug: opdrachten in druk én in handschrift. Behalve om de *Villa* aan Anna van der Tak gaat het om *Het Been* aan Menno ter Braak, om *Kaas*, met een vijfstrofig vers aan Jan Greshoff als gedrukte opdracht. Schoolvriend en literair agent avant la lettre Ary Delen kreeg een gedrukte en geschreven opdracht in *Verzen van Vroeger*. *Tsjip* glimt in deze collectie met ‘Aan mijn kleinzoon Jan Maniewski’ in druk en ‘Aan mijn beminde kleinzoon Jan Maniewski’ in handschrift.

De drie resterende titels met gedrukte opdracht heb ik niet aangetroffen met ook een geschreven opdracht: *Pensioen*, opgedragen ‘Aan Jeannetta Jozefina Scheurwegen/Mijne vrouw’, *Het Tankschip* aan Herman Molitor en *Het Dwaallicht* aan de gebroeders Paul en Jan Veen.

De volgende tien opdrachtexemplaren bestaan, leerde ik onderweg, maar heb ik niet kunnen terugvinden: *Villa des Roses* aan Cyriel Buysse, *Tsjip* aan Lode Zielens, *Lijmen* aan Roger van de Velde – dat het maagje van de toen 13-jarige volgens Elsschot nog niet zou verdragen. Voorts *Tsjip*, gedateerd 30 oktober 1934 aan schoondochter Jeanne Kenis, *Pensioen* en *Het Been*

aan dichteres en vriendin des huizes Lisbeth Boonen-van Thillo, *Verzameld werk* aan Oscar de Smedt en het *Verzameld werk* met opdracht van eind maart 1959 aan De Ridders oud-collega Johan Hendrik Tuyl uit Rotterdam. Ook gezocht: (de erven van) André Lammens, die als jongeman zijn gedicht over Elsschot bekroond zag met een opdrachtexemplaar. En wie was de verpleegster die als dank voor de verzorging van de schrijver een *Verzameld werk* kreeg?

Vreemd genoeg heb ik van bekende signeursessies van Elsschot in boekhandels, op boekenbeurzen of aansluitend op lezingen nauwelijks exemplaren teruggevonden.

(Voor aanvullingen houd ik me van harte aanbevolen!)

De aandachtige lezer zal merken dat er niet één opdracht aan Elsschots zoon Willem De Ridder in dit boek staat. Ze waren er met zekerheid, maar een brand bij Willems zoon Karel in Zweden verwoestte meedogenloos alle Elsschottiana die de kleinzoon in huis had.

Met genoeg

Hield Elsschot van opdrachten schrijven? In een gesprek met collega Frans De Bruyn reageerde hij op diens verzoek om bij gelegenheid iets in zijn exemplaar van *Verzameld werk* te schrijven als volgt: ‘Met genoeg. Dat doet altijd plezier. Het is een blijk van belangstelling. Er zijn mannen die dat zo precies tegen hun goesting doen. Maar ik doe dat graag.’ (De Bruyn, 1958, 8)

En stelde Elsschot niet aan zijn uitgever Bob van Kampen voor om de volledige eerste druk van *Verzameld werk* – 4530 exemplaren – te signeren? Toegegeven, als vorm van auteursrechtcontrole, zoals in de 19de eeuw, toen de Vlaamse dichter Jan Van Beers (1821-1888) zich daartoe verplicht zag.

Volgens ervaringsdeskundige Leo Segers (Segers, 1982, 6) was Elsschot bepaald niet gesteld op het uitdelen van handtekeningen. ‘Hij zag niet in waarom hij zijn eigen boeken zou besmeuren met opdrachten. Hij aanzag zulke dingen als uitingen van een ongezonde personenkultus.’

Maar misschien is Segers’ getuigenis gekleurd door spijt. Toen de student de schrijver in 1952 niet aan de signeertafel in het Antwerpse warenhuis À l’Innovation vond, maar aan de tapkast van de aangrenzende cafetaria, liet de jongeman zich door de schrijver overtuigen om een bier – al betrof het geen pilsje – te verkiezen boven een handtekening in het voorgelegde *Pensioen*. Elsschot zou hebben gezegd: ‘Laten we het hierop houden: voor één keer wil ik wel eens een uitzondering maken en een handtekening in een boek van mij plaatsen. Maar ik wil je terzelfdertijd de keuze laten tussen een handtekening en nog een lekkere trappist, een trippel [sic] deze keer. Ik beveel je echter sterk die trappist aan. Neem die maar in plaats van mijn handtekening.’

Segers zwichtte voor de trappist. Zijn exemplaar bleef thuis bewaard ‘vrij van elke autogrammensmet’.

Als de schrijver zelf van zijn jonge collega Hendrik Prijs, wiens manuscript *Het huis der glycines* hij heeft geredigeerd, het boek cadeau krijgt, mét opdracht, is Elsschot expliciet: ‘Ik dank u voor de opdracht.’

Dankbaarheid

En zo zijn we aangekomen bij een van de belangrijkste drijfveren van de door de schrijver geschonken opdrachten: dankbaarheid.

In de geschreven boekopdrachten zet Elsschot geregeld de aangeschrevene in de bloemetjes. Hij bedankt Jan Greshoff en Menno ter Braak om hem tot schrijven te hebben opgepord. Hij bedankt recensenten voor de recensies en geïnteresseerden voor hun interesse.

LH

Van Bladck

REMBRANDT BOEKHANDEL

POSTCHECK 9410 -- TELEFOON 224.50 - 242.91 -- H.R.A. 83370

BOEKHANDEL - IMPORT
ANTIQUARIAAT
KUNSTPLATEN EN
GRAVUREN
ALLE INSCHRIJVINGEN
OP BUITENLANDSE TIJD-
SCHRIFTEN - LITERATUUR
KUNST-WETENSCHAP

o/rep. vB/YT.

ANTWERPEN, DEN 16 September 1948.
STE KATHELIJNEVEST 14

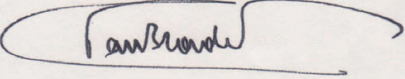
De Weled. Heer ELSSCHOT.
Lemméstraat 21
Antwerpen.

Geachte Heer Elsschot,

Mogen wij U beleefd verzoeken of U kans
ziet om op Zaterdag 27 November as. tussen 3 en 4 u.
Uw werken van een opdracht te voorzien aan onze stand
op de Boekabeurs, die gehouden wordt in de Stadsfeest-
zaal, Meir.

Wij zijn ervan overtuigd, dat deze geste
het hele Antwerpse boekenlezend publiek ten zeerste
zal interesseren.

Hopende, dat U ons op deze wel tegemoet
zult willen komen, verblijven wij in afwachting van
een gunstig antwoord met oprechte gevoelens van hoog-
achting,

REMBRANDT BOEKHANDEL

Verwacht niet dat Elsschot de hulde altijd bracht in het bijpassende boek. De dankbetuiging aan Greshoff, die hem met zijn opmerking dat het alweer tien jaar geleden was dat Elsschot wat had gepubliceerd een zweepslag had gegeven voor het schrijven van *Kaas*, komt niet in *Kaas*, wel in *Gedichten*. Het door zijn schoonzoon met de hand gezette biblioefie *Gedichten* – dat niet in de handel kwam, de hele oplage is uitgedeeld – is opvallend vaak het voertuig voor opdrachten in majeur. Het is daar en niet in *Tsjip* dat hij kleinzoon Jan Maniewski vereenzelvigt met het hoofdpersonage.

ANNA CRAMER

Villa des Roses (1913, eerste druk)

Geen handgeschreven opdracht, wel een ingelegde brief aan Anna Cramer en haar moeder. Op het voorste schutblad staat 'A.M. Cramer'.

Bezit: Peter Adriaansen

Anthonia Cornelia (Anna) Cramer (1872-1945) was een kennis van Elsschot uit zijn Rotterdamse periode (1907-1911) en een vriendin van 'de eerste Anna', Anna Christina van der Tak.

De 'tweede Anna' werd door de Nederlandse antiquaar Wilma Schuhmacher (Schuhmacher, 2012) gemunt als 'de nederige Anna', vanwege de bescheidener rol die zij speelde in het verhaal van Elsschot, en verwijzend naar de bescheidener *Villa des Roses*, een linnen exemplaar zonder geschreven opdracht, die ze kreeg.

Wellicht hebben Anna Cramer en haar moeder – Hendrica Everdina Bruijgom, weduwe sinds 1908 – kennisgemaakt met Elsschot via Anna van der Tak. Uit de brief die Elsschot op 19 maart 1913 (*Brieven*, 7, 32) uit Brussel stuurde aan Anna en haar moeder, blijkt dat hij 'beiden niet vergeten' was, 'verre van daar'. Alfons De Ridder beantwoordde een schrijven van moeder en dochter aan zijn alter ego, 'die W.E.'. Literair-historisch van belang is dat De Ridder liet weten dat hij een novelle

klaar had ('en ook enkele gedichten'), wat in het *Volledig werk* kon worden gebruikt om de afronding van het boek *Een Ontgoocheling* op 1913 te schatten.

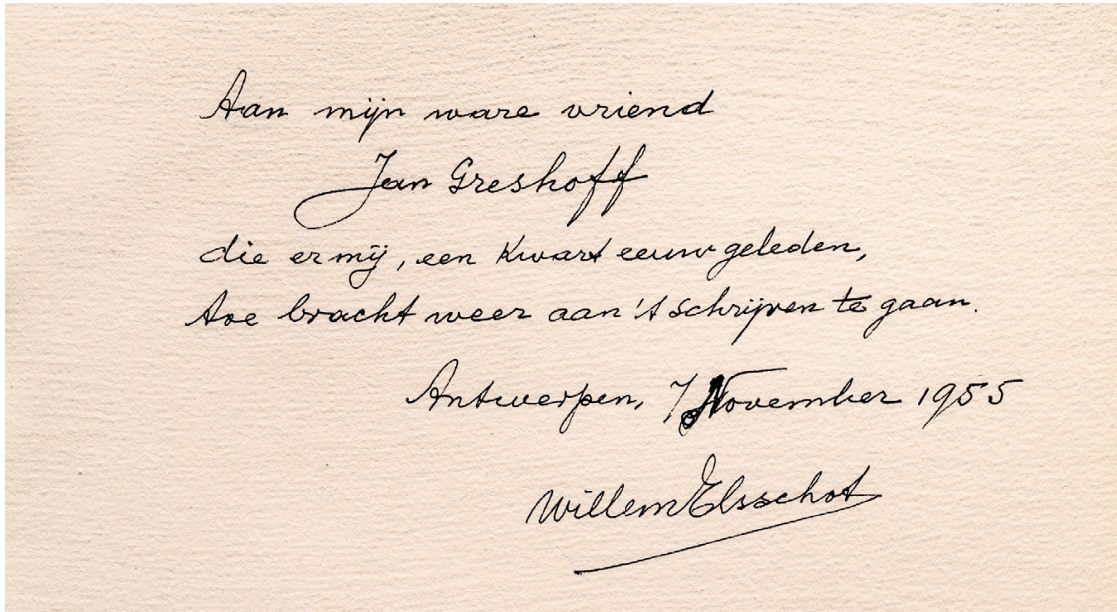
De brief bevestigt ook dat moeder en dochter in 1913 al omgingen met Anna van der Tak.

Verzamelaar Peter Adriaansen (Adriaansen, 2017) heeft uitgezocht dat Anna Cramer twaalf jaar lang de huisgenote is geweest van Anna van der Tak. Het zou dus best kunnen dat de twee eerste drukken van *Villa des Roses* zich bij de respectieve Anna's in dezelfde woning hebben bevonden.

Vanaf 1917, twee jaar na de dood van moeder Cramer, bij wie 'de nederige Anna' woonde tot 1915, staan de Anna's allebei in het Rotterdamse adressenboek ingeschreven op Rochussenstraat 247b. Van 1923 tot 1929 wonen beiden op Bergsingel 216. In 1929 verhuist Van der Tak naar een pension in Oosterbeek bij Arnhem om medische redenen (Glavimans, 1962, 25). Anna Cramer heeft van 1929 tot 1935 Aelbrechtskade 24a als adres. Het Stadsarchief Rotterdam leert ons dat ze overleed op 3 november 1945.

De brief gaat een half jaar vooraf aan de boekuitgave van *Villa des Roses* die in de herfst van 1913 uitkwam bij C.A.J. van Dishoeck. Hij is als een vervangopdracht in het boek gelegd door Anna of haar moeder.

Gedichten (1954, eerste en enige druk)

Opdracht op tweede schutblad.
 Bezit: Antiquariaat Schuhmacher

LM

Jan Greshoff (1888-1971) was een zeer gerespecteerde Nederlandse criticus, essayist, journalist, redacteur en dichter, die het grootste deel van zijn leven buiten Nederland woonde. Meer nog dan als schrijver, stond Greshoff bekend om zijn talent als literaire promotor. ‘Niemand kon zo spontaan aansporen en gul bewonderen als

hij’, dixit zijn biografe Annemiek Recourt (Recourt, 2018). Het leverde hem de trouwe vriendschap op van literaire grootheden als E. du Perron, Menno ter Braak en Willem Elsschot en maakte hem tot idool van talloze jonge schrijvers.

Van 1927 tot 1939 verbleef Greshoff in Brussel als redacteur van *Het Vaderland* en correspondent voor de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (NRC). Hij was betrokken bij de oprichting van het Nederlands-Vlaamse literair tijdschrift *Forum* en werd in 1933 redacteur van het letterkundige maandblad *Groot Nederland*. Van 1934 tot 1939 was hij hoofdredacteur van *Het Hollandsche Weekblad*.

Het was door zijn vriendschap met Ary Delen en Jan van Nijlen dat Greshoff in contact kwam met Elsschot. Dat gebeurde lang voor het beroemde

jaar 1933, toen Greshoff Elsschot het beslissende duwtje gaf om diens schrijfcarrière voort te zetten, met *Kaas* als eerste gevolg, maar wanneer precies valt niet te zeggen.

In 1923 al had Greshoff zich ingespannen om Elsschots *Lijmen* bij uitgeverij Stols te doen verschijnen. Na *Kaas* werd Greshoff Elsschots adviseur in literaire en taalkundige kwesties. Elsschot benoemde hem in 1933 tot ‘literair agent’ (Recourt, 2018, 345), letterlijk: ‘manager van mijn literaire productie’ (*Brieven*, 92, 139). Roelants noemde Greshoff ‘de heraut van Elsschot’ (Roelants, 1934). Gijsen noemde Elsschot Greshoffs ‘poulain’ (Gijsen, 1933).

In 1939 emigreerde Greshoff naar Zuid-Afrika. Van 1940 tot 1945 verbleef hij als behartiger van de Nederlandse cultuur in Batavia, New York en Willemstad.

De vriendschap tussen De Ridder en zijn ‘heraut’ bloedde min of meer dood na Greshoffs vertrek en diens negatieve reactie op zijn latere werken: ‘Men zegt van goede wijn dat hij geur en lichaam moet hebben. Elsschot’s later werk heeft geur, maar geen lichaam of niet genoeg’ (Greshoff, 1948 en 1949).

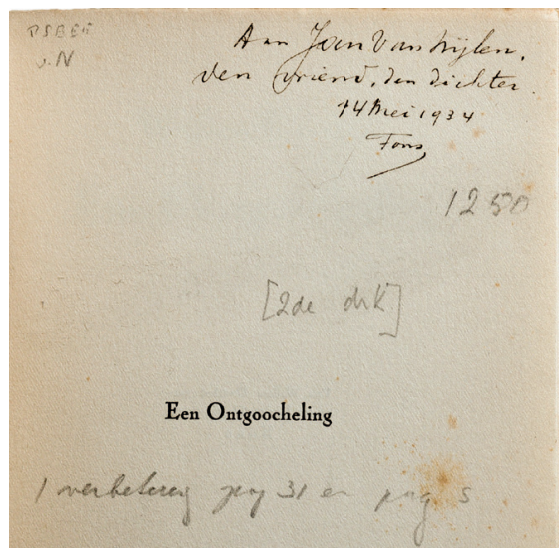
Het is wellicht geen toeval dat *Het Tankschip* en *Het Dwaallicht* ontbreken als opdrachtexemplaren. Greshoff noemde *Het Tankschip* Elsschots ‘zwakste boekje, (een misbaksel)’ (Greshoff, 1948 en 1949). Van *Het Dwaallicht* vond hij de stof onvoldoende, ‘zelfs voor een novelle’.

Greshoff, die talloze beschouwingen over Elsschot schreef, werd verweten de schrijver te hebben overschat. Toen ook Raymond Brulez hem daarover aanpakte, schreef Greshoff dat hij inderdaad de grote trom had gehanteerd om de slapers te wekken en dat dat was gelukt. ‘Wekkers “overdrijven” altijd. Wanneer men hun geluid niet verneemt, missen zij hun doel.’ (Greshoff, 1961) Toen de trommels en trompetten geheel overbodig waren geworden, getuigde hij naar eigen zeggen van ‘zijn grote liefde voor dit werk, zonder daarbij ooit de grenzen van een oprechte en gepaste waardering te overschrijden’ (Greshoff, 1961).

In zijn afscheidsartikel in *Het Vaderland* (2 juli 1968) noemde Greshoff Elsschot niet in zijn rijtje van favoriete schrijvers.

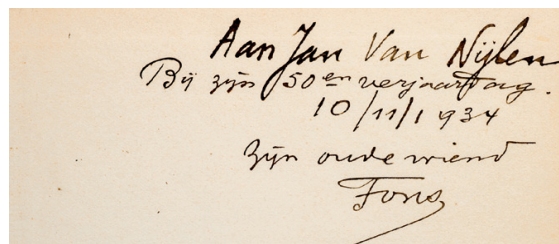
Alle teruggevonden opdrachtexemplaren aan Greshoff betreffen eerste drukken, op één na – een tweede exemplaar van *Lijmen*, in tweede druk. Van de eerste drukken zijn twee luxe-exemplaren. Greshoff bezat er op een gegeven moment minstens drie (zie lager). Need we say more? De geste zegt evenveel als deze formulering uit een brief aan Greshoff: ‘hoe grenzeloos dankbaar ik je ben voor je groote belangstelling en hoezeer ik je talent als kritikus op prijs stel. (*Brieven*, 141, 184)

Een Ontgoocheling (1934, tweede druk)

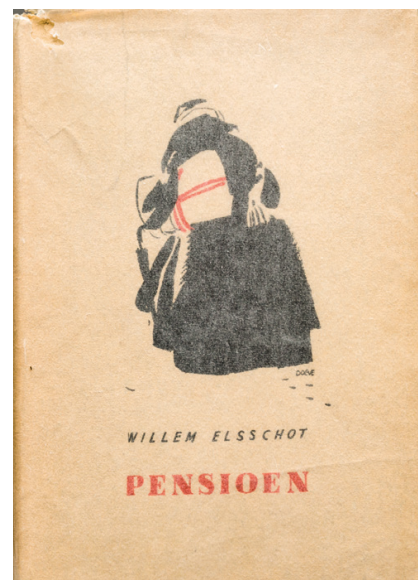
Opdracht bovenaan Franse titel.
 Bezit: particuliere collectie, Antwerpen-Berchem

Tsjip (1934, eerste druk)

Opdracht bovenaan rechts op schutblad.
 Bezit: Peter Adriaansen

Pensioen (1937, eerste druk)

Opdracht op frontispice.
 Bezit: Antiquariaat Schuhmacher

9 789460 019111